

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ (1923–1927)

***Анотація.** У статті здійснено спробу дослідити обставини інституалізації обновленського руху на території Маріупольської округи. Доведено, що попри відносні успіхи організаційного розвитку Маріупольської єпархії реформаційної Синодальної Церкви, загальний розвиток конфесії на Донбасі ускладнений відсутністю ефективної системи управління, низькою канонічною дисципліною та неусвідомленням дійсних причин реформації широкими верствами обновленського духовенства. Висвітлено історичні обставини конфесійного розділення Українського Православ'я в міжвоєнний період на прикладі окремого регіону.*

***Ключові слова:** Православ'я, обновленський рух, Українська Православна Автокефальна Синодальна Церква, Маріупольська єпархія.*

***Abstract.** The article attempts to investigate the circumstances of the institutionalization of the renewal movement in the Mariupol district. It is proved that despite the relative successes of the organizational development of the Mariupol Eparchy of the Reformation Synodal Church, the general development of the denomination in Donbas is complicated by the lack of an effective system of government, low canonical discipline and ignorance of the real reasons for the Reformation. The historical circumstances of the confessional division of Ukrainian Orthodoxy in the interwar period are highlighted on the example of a separate region.*

***Keywords:** Orthodoxy, renewal movement, Ukrainian Orthodox Autocephalous Synodal Church, Mariupol Diocese.*

Ідеологічна основа концепції інституційного виокремлення руху за оновлення Православ'я зі складу Московської Патріархії була сформована Львом Троцьким у березні 1922 р. Досвідчений теоретик Троцький слушно зауважив, що в умовах відсутності реформації в Російській Православній Церкві поступово виникла лояльна «радянська» течія духовенства, використати яку й планувалося для усунення від влади старорежимного єпископату та проведення реформації «під радянським прапором» [6]. Організація церковної революції була безпосередньо пов'язана з вилученням церковних коштовностей на тлі зростання голоду в країні 1921 р., що створювало можливість дискредитації консервативної ієрархії. Водночас Л. Троцький відзначив, що радянське духовенство становить чи не найбільшу загрозу для майбутнього трудового суспільства, позаяк матиме широкі можливості входження до народних мас, задля чого було вирішено наперед створити ґрунтовну теоретико-ідеологічну базу проти оновленої реформованої Церкви [6].

На виконання пунктів інформаційної записки Л. Троцького в травні 1922 р. група обновленського духовенства в супроводі працівників ДПУ відвідала ув'язненого патріарха Тихона й переконала його зректися церковної влади, а вже 29 травня 1922 р. у Москві відбулися установчі збори Вищого церковного управління (далі – ВЦУ), яке очолив провідний обновленський ідеолог єпископ Антонін (Грановський). Основним завданням ВЦУ було визначено скликання Всеросійського Собору для затвердження церковних перетворень щодо

впровадження одруженого єпископату при усуненні від влади архієреїв-ченців, ліквідації монастирів та передачі фінансових справ до одруженого духовенства [10, с. 104]. В Україні православна реформація зазнала суттєвого впливу автокефальних настроїв, втілених в ідеології УАПЦ. Зрештою, 02–04 вересня 1922 р. Київська нарада єпископів постановила стати на шлях здобуття автокефалії [12, с. 239]. На нараді було заслухано питання щодо групи «Жива Церква» та ухвалено рішення відмежуватися від неї і просити присутніх учасників ознайомити клір та паству на місцях. Утім, незабаром відбулося організаційне оформлення обновленських єпархіальних управлінь в Україні через арешти ієрархів органами ДПУ та подальшим звільненням з кафедр обновленським ВЦУ. 14 лютого 1923 р. на засіданні I Всеукраїнського обновленського з'їзду в м. Київ було утворене Всеукраїнське вище церковне управління (далі – ВВЦУ) як орган вищої церковної влади в межах України, Криму та Галичини [13].

Улітку 1922 р. за протидію вилучення церковних коштовностей був заарештований вікарій Катеринославської єпархії єпископ Маріупольський Андрій (Одінцов) [18]. Незабаром, після свого звільнення за амністією, ієрарх очолив обновленське Донецьке єпархіальне управління [7, с. 110]. Існують відомості щодо створення обновленського Маріупольського вікаріату Катеринославської єпархії, який очолював місцевий уповноважений «Живої Церкви» протоієрей Г. Доманицький [9, с. 532]. 02 квітня 1923 р. розпочався «Другий Помісний Всеросійський Собор», який офіційно затвердив введення низки реформ церковного устрою. У жовтні 1923 р. в Україні відбувся обновленський Всеукраїнський Собор, на якому було проголошено утворення Української Синодальної Церкви, а ВВЦУ реорганізовано у Всеукраїнський Священний Синод [5, с. 70].

За даними С. Жилюка, станом на січень 1924 р. на території Донецької губернії було зареєстровано 190 обновленських парафій [5, с. 53]. Протягом 1924 р. внаслідок активних заходів церковної опозиції Синодальна Церква зазнала суттєвої організаційної кризи, втративши понад 1 000 парафій. Насамперед підтримка духовенства патріаршої Церкви зросла зі звільненням з-під арешту патріарха Тихона, а також переходом багатьох архієреїв Синодальної Церкви до Московської Патріархії. Зокрема 09 вересня 1924 р. на єпископа Маріупольського, вікарія Катеринославської єпархії був висвячений колишній обновленський архієрей Антоній (Панкєєв) [7, с. 115–116], який приніс покаєння перед патріархом Тихоном. У квітні 1925 р. на єпископа Маріупольського вікарія Катеринославської єпархії Синодальної Церкви був хіротонісаний архімандрит Августин (Розумовський) [7, с. 36]. Станом на 1925 р. на території Маріупольської округи було зареєстровано лише 17 кліриків та 3 псаломщики Синодальної Церкви [8, с. 19].

14 травня 1925 р. у Харкові відкрилася сесія II Всеукраїнського Собору, на якій була прийнята постанова про автокефалію Української Синодальної Церкви та коренізацію богослужінь. Отже, на II Всеукраїнському Соборі обновленці спромоглися мінімізувати реформаційні тенденції у своїй практиці. З огляду на

гостру потребу здійснення ефективного управління на місцях, окреслилась перспектива реорганізації мережі єпархіальних управлінь. Цьому ж сприяла адміністративна реформа УСРР, у рамках якої губерніальний поділ змінився на округовий. У червні 1925 р. постановою Всеукраїнського Священного Синоду було утворено 36 єпархій у відповідних межах територіальних округ [1]. 03 червня 1925 р. головою Маріупольського єпархіального управління був призначений єпископ Августин (Розумовський), обраний 13 червня 1925 р. на з'їзді духовенства та мирян єпархії у м. Бердянськ [11, с. 2]. Тим часом з огляду на мінімізацію реформаційних тенденцій, виникнення перспектив унормування канонічного статусу та актуалізацію міжконфесійного діалогу, а надто ж за активного сприяння органів ДПУ розпочалося поступове зростання кількості парафій Синодальної Церкви на Донбасі. До 01 липня 1925 р. на території Маріупольської округи було зареєстровано вже 29 громад [2, с. 11].

Восени 1925 р. відбулися зміни у складі Маріупольського єпархіального управління. Зокрема, 23 вересня 1925 р. від виконання обов'язків члена Маріупольського єпархіального управління відповідно до заяви був звільнений протоієрей О. Кравченко [2], а вже 13 листопада 1925 р. на першому єпархіальному з'їзді духовенства та мирян Маріупольської єпархії у м. Бердянську під головуванням єпископа Маріупольського та Бердянського Августина (Розумовського) було обрано новий склад єпархіального управління (протоієрей І. Сложинський, протоієрей М. Єршов та мирянка О. Епіфанова), затверджений Всеукраїнським Синодом 25 листопада 1925 р. [4]. Утім, з огляду на суттєву пропаганду консервативного духовенства, кількість громад у складі Маріупольської єпархії зменшилася до 11 [15]. 14 квітня 1926 р. З огляду на переведення єпископа Августина (Розумовського) до Ізюмської єпархії Постановою Всеукраїнського Синоду керівництво Маріупольської єпархії за сумісництвом було покладене на новообраного для архієрейської хіротонії єпископа Сталінського Макарія (Бистрова) [3]. Лише наприкінці 1926 р. головою Маріупольського єпархіального управління був призначений колишній єпископ Катеринославський Амвросій (Нагорський) [8, с. 100], і вже до 01 травня 1927 р. кількість громад у складі єпархії досягла свого історичного максимуму – 42 [15].

Отже, внаслідок надмірно радикального підходу до впровадження програми церковних реформ представники обновленського руху фактично скомпрометували ідею православної реформації, наслідки чого відчутні в релігійному дискурсі пострадянських країн до нашого часу. Лише в середині 1920-х рр., мінімізуювши власні реформаційні тенденції та заручившись активною підтримкою радянських спецслужб, Синодальна Церква спромоглася подолати інституційну кризу та здійснити організаційне оформлення Маріупольської єпархії, яка впродовж усього періоду свого існування була однією з найбільших на Донбасі та об'єднувала близько половини парафій округи (42 громади). Подальший розвиток конфесії був ускладнений як з огляду на зміну державної політики в галузі релігії, так і відсутністю ефективної системи управління та низькою канонічною дисципліною кадрів обновленського духовенства.

Джерела та література

1. В Священном Синоде. *Український православний благовісник*. 1925. № 13 (01 июля). С. 8.
2. В Украинском Священном Синоде. *Голос Православной Украины*. 1925. № 23 (15 декабря). С. 11.
3. В Священном Синоде. *Український православний благовісник*. 1926. № 8 (15 апреля). С. 11–12.
4. Во Всеукраинском Священном Синоде. *Український православний благовісник*. 1926. № 2 (15 січня). С. 8.
5. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-197. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 157.
6. Жилюк С. І. Обновленська Церква в Україні (1922–1928). Рівне: Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2002. 384 с.
7. Записка Л. Троцького в Політбюро ЦК РКП(б) про політику стосовно церкви та духовенства. *Реабілітовані історією: Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси*. Донецьк: КП «Регіон», 2004. С. 108–109.
8. Лавринов В., прот. Обновленческий раскол в портретах его деятелей. Москва: Общество любителей церковной истории, 2017. 736 с.
9. Никольский В. Н. Православное духовенство Донетчины, репрессированное в 1920–1950 гг. (в документах и материалах): монография. Донецк: Изд-во ДонНУ, 2013. 194 с.
10. Пидгайко В. Г. Луганская и Алчевская епархия. Православная энциклопедия. Москва: Православная энциклопедия, 2020. Т. 41. С. 530–541.
11. Соловьев И. диак. Высшее Церковное Управление. Православная энциклопедия. Москва: Православная энциклопедия, 2005. Т. 10. С. 104–106.
12. У нас: Бердянск. *Український православний благовісник*. 1926. № 1 (01 січня). С. 11–12.
13. Феодосій (Процюк), митр. Обособленческие движения в православной Церкви на Украине (1917–1943). Москва: Общество любителей церковной истории, 2004. 635 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2189. Арк. 224–225.
15. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 948. Арк. 15.
16. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1064. Арк. 4–9.
17. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2007. Арк. 63.